

Organizarea militară a Banatului de Caransebeș-Lugoj reflectată în izvoarele scrise

The Military Organisation of the Banat of Caransebeș-Lugoj Reflected in Written Sources

ALEXANDRU FODOR*

Abstract: The Banat of Caransebeș-Lugoj functioned between 1552 and 1658 as an administrative and military unit with autonomous status within the Principality of Transylvania. The constant threat of Ottoman annexation meant that local authorities made defending the region a top priority. This paper aims to analyze the military organisation of the Banat of Caransebeș-Lugoj, from both a technical and human factor perspective. Among the topics addressed are the defensive fortification system of the Highland Banat, the supply of the fortresses, the quantitative and qualitative assessment of the Banat troops (including a discussion of the main military operations in which they took part) and the funding sources for the Banat's military policy. The approach is based primarily on a comparative analysis of the information provided by written sources (documents and narrative sources), without neglecting the results of previous studies. The research also benefits from the consultation of a previously unpublished document that contributes to the reconstruction of how the region's military expenses were financed.

Keywords: Banat of Caransebeș-Lugoj, military organisation, defensive system of the Highland Banat, Evliya Celebi, funding sources.

Banatul de Caransebeș-Lugoj reprezintă o temă mai puțin cercetată în istoriografia română, în raport cu rolul jucat în istoria spațiului românesc medieval și premodern. Unitate administrativă și militară cu statut autonom în cadrul Principatului Transilvaniei, Banatul de Caransebeș-Lugoj a funcționat

* Doctorand, Școala Doctorală de Științe Umaniste, Universitatea de Vest din Timișoara, alexandru.fodor85@e-uvt.ro.

între anii 1552–1658. Originile sale se regăsesc în Banatul de Severin, vechea unitate militară de frontieră a Regatului medieval al Ungariei, înființată în secolul al XIII-lea și alcătuită din cele opt districte autonome românești din Banatul montan. Prezența acestei elite românești ale cărei privilegii au fost recunoscute de regalitatea maghiară face din regiunea Banatului montan o apariție aparte în spațiul românesc vest-carpatic. Această stare de fapt este confirmată și de utilizarea repetată de către surse a unor denumiri precum *Valahia Cisalpină* (Giovanandrea Gromo)¹ sau *Valachia citeriore* (Ferrante Capece)² pentru a indica această regiune. Existența elitei românești și situarea în zona de confluență a două spații culturale distincte (Occidentul latin catolic și Răsăritul greco-slav ortodox, cu influențe otomane), au avut ca efect dezvoltarea unei identități proprii, specifice. Nu întâmplător în această regiune se găsesc originile conștiinței naționale românești moderne, concretizate prin fenomenul umanismului bănățean, etapă premergătoare Școlii Ardelene. Intensificarea expansiunii otomane în zonă în prima jumătate a secolului al XVI-lea, având ca punct culminant cucerirea Timișoarei în 1552, a determinat reorganizarea vechiului Banat de Severin pe structura districtelor Caransebeș și Lugoj. Caransebeșul și Lugojul au reușit să evite ocupația otomană în 1552 în schimbul recunoașterii suzeranității Porții și a plății unui tribut. Cu toate acestea, otomanii nu au renunțat niciodată la ideea anexării Banatului montan, obiectiv atins în final în 1658. În special frontiera cu eyalet-ul de Timișoara a constituit o sursă continuă de tensiuni și a fluctuat în permanență. În aceste condiții, organizarea militară a reprezentat o prioritate atât pentru autoritățile locale ale Banatului, cât și pentru administrația principatului.

Studiul de față își propune o analiză a organizării militare a Banatului de Caransebeș-Lugoj în perioada existenței sale. Subiectul este abordat atât din perspectiva componentei tehnice și logistice, cât și a factorului uman. În cadrul primei categorii va fi discutată situația sistemului de fortificații defensive, cu accent pe cele patru cetăți principale, precum și gradul de înzestrare logistică. În ceea ce privește factorul uman, vor fi analizate informațiile oferite de diversele surse cu privire la cantitatea și calitatea efectivelor. Vor fi, de asemenea, tratate aspectele ce țin de organizarea administrativă și de finanțarea activităților militare ale Banatului. Demersul nu are pretenția de a fi exhaustiv, sarcină de altfel greu de realizat în condițiile limitărilor pe care le presupune formatul unui articol de specialitate. Studiul își propune să contribuie la eforturile de reconstituire a situației din Banatul montan în perioada secolelor XVI–XVII.

¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, volum întocmit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1970, p. 316.

² *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, volum întocmit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1971, p. 105.

Din perspectivă metodologică, cercetarea de față se bazează pe analiza comparativă a informațiilor oferite de izvoarele scrise. Bineînțeles, pentru analiza componentelor sistemului de fortificații defensive al Banatului, importanța descoperirilor arheologice nu poate fi contestată. Totuși, studiul de față nu are ca punct central o analiză detaliată a cetăților Banatului montan. De altfel, lucrările de construcție ale acestor cetăți și posturi defensive datează dintr-o perioadă anterioară celei pe care o analizăm în rândurile de față. În aceste condiții, relevanța descoperirilor arheologice pentru cercetarea noastră este una relativ limitată, motiv pentru care accentul este pus pe informațiile furnizate de izvoarele scrise.

În ceea ce privește sursele, demersul se bazează pe consultarea izvoarelor narative și a documentelor. În prima categorie sunt incluse impresiile unor observatori contemporani, dintre care îi remarcăm în special pe Giovanandrea Gromo și Evliya Celebi. Primul, soldat italian în serviciul lui Ioan Sigismund între 1564–1567, a vizitat regiunea în această perioadă și a lăsat o descriere detaliată a zonei. Deși are tendința de a fi subiectiv în favoarea patronului său, informațiile oferite de Gromo sunt în general credibile. În ceea ce îl privește pe Evliya Celebi, el a făcut parte din anturajul curții otomane și s-a remarcat prin călătoriile efectuate pe tot cuprinsul Imperiului Otoman, dar și în străinătate. În ciuda stilului literar și a tendinței de a da credit legendelor în defavoarea faptelor istorice, Evliya Celebi oferă foarte multe detalii utile din punct de vedere geografic, cultural și etnologic. El a vizitat și regiunea Lugojului și Caransebeșului în 1660, la scurt timp după anexarea otomană. Timpul scurt trecut de la instaurarea administrației otomane i-a permis să surprindă multe dintre realitățile valabile perioadei anterioare a Banatului. Comparația dintre consemnările sale și cele ale lui Gromo (cu un secol înainte) scoate în evidență evoluția situației din regiune pe parcursul existenței Banatului de Caransebeș-Lugoj. Alți autori pe care îi mai putem menționa sunt iezuitul Antonio Possevino (care a vizitat regiunea în 1583), Ștefan Szamosközy sau Mustafa Naima. Istoricul și umanistul maghiar transilvănean Szamosközy (1565–1612), deși a fost în general ostil românilor în scrierile sale, păstrează o atitudine obiectivă în ceea ce îi privește pe caransebeșeni. Cronica otomanului Mustafa Naima (1655–1716) acoperă perioada 1591–1660. În ceea ce privește documentele, avem o gamă variată de acte începând cu cele emise de autoritățile centrale ale principatului Transilvaniei (instrucțiuni ale principilor, decizii ale Dietei, liste ale veniturilor principatului, scrisori ale unor demnitari precum Gheorghe Martinuzzi, rapoarte adresate împăratului Ferdinand, diverse acte de zălogire) și terminând cu chitanțe emise pentru plata impozitelor. Majoritatea documentelor pe care s-a bazat cercetarea de față au fost publicate. Menționăm în acest sens volumul al IV-lea din lucrarea lui Pesty Frigyes, *Krassó vármegye*

története, culegerile de documente din colecția Hurmuzaki (volumele II.1, II.4, IV.1, respectiv XII), respectiv volumul al IV-lea din seria celor editate de Andrei Veress. Un efort de dată mai recentă îi aparține lui Costin Feneșan cu *Documente medievale bănățene (1440–1653)*. Totodată, studiul beneficiază și de consultarea unui document inedit ce contribuie la reconstituirea mecanismelor de finanțare a cheltuielilor militare.

Așa cum am menționat anterior, Banatul de Caransebeș-Lugoj este o temă mai puțin cercetată în istoriografia românească. Primele eforturi, precum *Din istoria Banatului Severin* a lui Patriciu Dragalina (publicată în trei volume la Caransebeș între 1899 și 1902), datorează mult lui Pesty Frigyes, autorul unei monografii a regiunii Banatului montan în primul volum din *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története*. S-au făcut totuși progrese importante în ultimele decenii, predominând abordarea tematică. Printre cei care au abordat diversele aspecte ce țin de organizarea militară a Banatului de Caransebeș-Lugoj trebuie menționat Adrian Magina și studiul său dedicat³. Același istoric (împreună cu Livia Magina) a realizat secțiunea care include și Banatul de Caransebeș-Lugoj a recente sinteze de istorie a Banatului, coordonată de Ioan Bolovan și Rudolf Gräf⁴. Notabilă este și contribuția lui Dragoș-Lucian Țigău, autorul excelentei monografii intitulate *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*. Lucrarea lui D.L. Țigău, rămasă din păcate nepublicată, reprezintă singura tentativă de a realiza o sinteză a istoriei Banatului de Caransebeș-Lugoj⁵.

Așa cum am menționat, poziția strategică a Banatului montan ca zonă de graniță între principatul Transilvaniei și teritoriul otoman a necesitat o permanentă atenție acordată organizării militare. Aceasta s-a manifestat atât din punct de vedere al consolidării fortificațiilor ce alcătuiau sistemul defensiv, cât și din punct de vedere al întreținerii și aprovizionării armatei. În această privință, Banatul de Caransebeș-Lugoj a fost continuatorul celui de Severin. Trebuie să spunem că misiunea a fost facilitată de avantajul pe care îl prezenta mediul natural⁶, așa cum se observă și din sugestia oferită de unul dintre sfătuitoarii experimentați ai hanului tătar Ghazi Giray cu ocazia raidului efectuat în 1598 în

³ Adrian Magina, „Aspecte militare din istoria comitatului Severin în secolele XVI–XVII”, în *Tibiscum*, Serie Nouă, Istorie – Etnografie, 2014, 4, pp. 41–50.

⁴ Adrian Magina, Livia Magina, „Banatul medieval (1000–1715)”, în Ioan Bolovan, Rudolf Gräf (eds.), *O istorie a Banatului. Compendiu*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Editura Academiei Române, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2023, pp. 185–282.

⁵ Dorim să mulțumim pe această cale domnului Dragoș-Lucian Țigău pentru deosebita amabilitate de a ne pune la dispoziție manuscrisul lucrării sale *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)* prin intermediul domnului Adrian Magina.

⁶ Pentru mai multe detalii referitoare la mediul natural al Banatului de Caransebeș-Lugoj vezi: Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, manuscris, București, 1995, pp. 25–27.

zona Banatului montan. Potrivit relatării lui Mustafa Naima, acesta l-a avertizat categoric pe han că *drumurile prin Sebeș și Lugoj și prin Lipova sunt prăpăstioase, nu pot fi trecute așa cum se cere. Dacă apare dușmanul nu ne putem gândi la luptă și la rezistență*⁷.

Cheia de boltă a sistemului defensiv al Banatului erau cele patru cetăți principale: Caransebeș (Sebus), Lugoj (Lugas), Mehadia (Myhald) și Jdioara (Sydowar). Toate au fost construite în perioada anterioară, fiind atestate documentar încă din secolul al XIV-lea (Jdioara în 1320, Mehadia în 1323, Caransebeș în 1325 și Lugoj în 1376)⁸. Poate fi remarcată fortificarea târzie a Lugojuului în raport cu celelalte trei cetăți, dovadă a creșterii amenințării otomane la Dunăre începând cu ultima parte a amintitului veac.

Cea mai importantă era cetatea Caransebeșului, amplasată în lunca inundabilă a Timișului, ceea ce putea reprezenta un atu defensiv în caz de inundații. Relatările contemporanilor conturează imaginea unei fortificații redutabile. Astfel, Gromo afirmă despre Caransebeș că e un *oraș mare întărit delimitat de ziduri din piatră fărămicioasă și cu șanțuri fără apă*. Referitor la fortăreața propriu-zisă, el spune că *înăuntrul orașului se află o cetate cu ziduri groase, dar fără flancuri și fără șanțuri [...]* Poziția orașului îngăduie ca el să fie întărit⁹. Evliya Celebi, care a vizitat regiunea la scurt timp după cucerire, este în asentimentul lui Gromo, deși are o părere mai bună despre zidurile de incintă exterioare:

*E o cetate frumoasă, de o construcție trainică, așezată pe malul râului Timiș. Circumferința ei este de vreo patru sute de pași; a spus-o meșterul constructor în timpul renovării ei. Are două porți; șanțul nu este adânc. [...] În mijlocul acestui zid de apărare se mai află o puternică cetate interioară, în cinci colțuri, solid construită și greu de pătruns [...] Această cetate interioară are o singură poartă mică, în partea dinspre nord. Ca să ajungi la acea poartă, trebuie să urci treizeci de trepte de piatră. Printre coșurile de deasupra ei se află găuri pentru a arunca pietre, iar în stânga și în dreapta se află găuri de creneluri, încât e o poartă foarte tare*¹⁰.

Pentru Antonio Possevino apare ca un castel¹¹. În ceea ce privește trăinicia zidurilor exterioare, este clar că ele au fost consolidate în intervalul dintre prezențele lui Gromo și Celebi. De altfel, și D.L. Țigău avansează același punct de vedere, identificând și momentul acestor renovări, cândva între 1637 și 1654. Argumentele sunt relatarea lui Szamosközy din 1603 (el descrie zidurile ca vechi

⁷ *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. III, volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980, p. 23.

⁸ Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, p. 108.

⁹ *Călători străini despre Țările Române*, II, pp. 317, 329.

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, volum întocmit de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, pp. 534–535.

¹¹ *Ibidem*, II, p. 557.

și șubrede, iar despre cetatea interioară spune că nu are bastioane) și deciziile Dietei din anii 1637–1654 care stabileau obligații în muncă gratuită și în bani în scopul renovării Caransebeșului și cetăților de margine¹². Inițial, construcția consta într-un donjon cu 10 laturi și o suprafață de 300 m², înconjurat de un zid de incintă cu 11 laturi care proteja o suprafață de aproximativ 4 hectare¹³. În 1552, s-au executat ample lucrări de reparare la ordinul guvernatorului imperial al Transilvaniei, Giorgio Castaldo. Lucrările din 1637–1654 au avut ca rezultat apariția celor cinci bastioane pe care le amintește Evliya Celebi. Cetatea mai era prevăzută cu un avanpost amplasat la o distanță de 950 m de cetate într-un loc mlăștinos. Scopul acestuia era ca punct de supraveghere a orașului și câmpiei¹⁴. Evoluția acestuia este similară cu cea a fortificației principale.

Cetatea Lugojului era la rândul ei amplasată în lunca inundabilă a Timișului, fiind conform mărturiei lui Gromo *o cetățuie păzită cu grijă pentru că este la hotarul cetăților turcești Timișoara și Lipova*¹⁵. El remarcă poziția strategică a fortificației: *deși în sine nu este prea puternică, ea deține împreună cu împrejurimile ei, o poziție din cele mai bune pe un șes, prin mijlocul căruia curge veselul și bogatul râu Timiș*¹⁶. Evliya Celebi oferă mai multe detalii:

*Este o cetate de lemn și de pământ așezată într-o câmpie întinsă pe malul râului [...] Șanțul din jurul ei e plin cu apa râului [...] Cetatea are o singură poartă. Deasupra șanțului cetății se află un pod mobil, împodobit, care este ridicat în fiecare noapte [...] Cetatea interioară e, de asemenea, pătrată; e o cetate mică de piatră cu șanț separat. Are o poartă de lemn care dă spre răsărit. Și deasupra acestui șanț se află un pod mobil.*¹⁷

Similar Caransebeșului, fortăreața de la Lugoj a avut și ea o structură simplă, de tip castru, pătrată în acest caz. A fost, de asemenea, renovată de Castaldo în 1552. O particularitate în cazul Lugojului era poziționarea cetății în mijlocul orașului, lucru care făcea dificilă o eventuală extindere a perimetrului¹⁸.

În ceea ce privește Jdioara, fortăreața era situată pe un platou înconjurat de pante abrupte. Dimensiunile ei sunt mai reduse comparativ cu cele ale Lugojului și Caransebeșului. Evliya Celebi o descrie ca fiind *o palancă de lemn, în formă pătrată, așezată între munți, pe malul râului Timiș*¹⁹. De altfel, Jdioara era practic un castru. Cetatea avea un perimetru de aproximativ 800 m², fiind dotată cu un donjon rectangular pe latura de vest. Rolul ei principal era de a apăra târgul

¹² Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, p. 109.

¹³ *Ibidem*, pp. 108–109.

¹⁴ *Ibidem*, p. 110.

¹⁵ *Călători străini despre Țările Române*, II, p. 317.

¹⁶ *Ibidem*, p. 329.

¹⁷ *Ibidem*, VI, pp. 533–534.

¹⁸ Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, p. 111.

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române*, VI, p. 534.

Jdioara (care exista deja la 1590)²⁰. Administrarea cetății și a domeniilor ei, printre care se afla începând cu 1596 și târgul Căvăran, revenea unui *provisor castri Sydowar*²¹.

Mehadia era situată pe teren înalt. Importanța cetății era crucială, având în vedere că era punctul de acces spre Poarta Orientală și de acolo spre Caransebeș. Prima etapă de construcție (1323) a avut ca rezultat un turn hexagonal puternic. A doua fază de construcție (1430–1450) a constat în ridicarea unei incinte prevăzute cu turnuri. Cetatea a fost renovată în mai multe rânduri sub Giorgio Castaldo, Petru Petrovici, Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczy I²².

Pe lângă acestea mai existau și alte fortificații de mai mici dimensiuni, așa cum remarcă și Gromo: *și în această provincie sunt foarte multe castele, totuși cele două cetăți amintite sunt cele mai de seamă*²³. Un exemplu de astfel de punct fortificat este cel de la Turnu Ruieni, atestat prima oară în 1467, dar aflat în ruină în 1588²⁴.

În ceea ce privește înzestrarea logistică, toate sursele indică o aprovizionare constantă cu armament și muniție. Am văzut deja că Evliya Celebi menționa despre cetatea Caransebeșului că la momentul anexării otomane din 1658 *este plină cu tot felul de materiale de război și de tunuri ungurești, strălucitoare ca aurul*²⁵. De asemenea, în instrucțiunile transmise căpitanului Gaspar Kornis (10 iunie 1595), Sigismund Báthory preciza că i-a trimis banului Gheorghe Borbely *din belșug tunuri, falconete și mortare cu praf, cu ghiulele și cu mingie înfocate*²⁶. Vedem așadar că armata Banatului beneficia de armament modern. De altfel, armamentul de foc care s-a impus în această epocă, a devenit accesibil și categoriilor sociale inferioare, inclusiv tâlharilor și haiducilor. Această stare de fapt este atestată de un act de ascultare de martori din 12 septembrie 1635 referitor la cazul jefuirii unui anume Iani Mustakli Grecul de către patru *lotri*. Documentul menționează cumpărarea unei puști de către unul dintre suspecți de la un iobag²⁷.

Din punct de vedere ierarhic, cea mai înaltă autoritate militară locală era banul. Problema atribuțiilor banilor de Caransebeș-Lugoj (inclusiv cele militare) a fost tratată pe larg în trecut de către Dragoș-Lucian Țigău și

²⁰ Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, p. 108.

²¹ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája, Budapest, 1883, pp. 184, 240–241.

²² Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, pp. 108–111.

²³ *Călători străini despre Țările Române*, II, p. 329.

²⁴ Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, p. 111.

²⁵ *Călători străini despre Țările Române*, VI, p. 535.

²⁶ Andrei Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, Editura Cartea Românească, București, 1932, p. 238.

²⁷ Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440–1653)*, Editura Facla, Timișoara, 1981, p. 168.

Sorin Bulboacă²⁸, prin urmare nu vom insista asupra acestui subiect. Din punct de vedere administrativ, conducerea cetăților era asigurată de castelani. Un statut aparte îl are castelanul de Caransebeș care, până la începutul secolului al XVII-lea, cumulează această poziție cu cea de vicecomite²⁹. Acest cumul de funcții le extinde atribuțiile și în plan administrativ și judiciar. La începutul secolului al XVII-lea are loc o delimitare a celor două demnități, castelanii rămânând doar cu prerogativele militare. De altfel, această evoluție a fost prefigurată de recomandarea lui Sigismund Báthory din 1595, care le cerea acestora să lase problemele judiciare pe seama vicecomiților și juzilor orașelor³⁰. Castelanii, de obicei în număr de doi, erau asistați de vicecastelani.

Pe lângă existența unui sistem defensiv consolidat și aprovizionat constant, un alt aspect constant apreciat de observatorii externi a fost calitatea soldaților furnizați de Banatul de Caransebeș-Lugoj. Ea este atestată în numeroase rânduri, începând cu Martinuzzi care îi transmitea în 1551 lui Ferdinand de Habsburg că Lugojul și Caransebeșul pot furniza 16000 de soldați de cea mai bună calitate³¹. Un raport din 1554 referitor la operațiunile otomanilor în Ungaria și Moldova adresat lui Ferdinand, avansa o cifră mai mică, de 10000 de soldați, pe care îi avea la dispoziție banul Petrovici³². Părerea bună a lui Martinuzzi despre trupele bănățene pare să fi fost împărtășită și de Ferdinand care îi scria lui Castaldo că regiunea Caransebeșului și Lugojului are un mare potențial militar, în special pentru cavalerie, localnicii fiind renumiți pentru însușirile lor militare³³. Possevino relatează și el că banul *ține din porunca principelui un număr mai mare de oșteni – până la cifra de trei mii – și mai buni decât în orice altă cetate*³⁴. Singurul care face notă discordantă este Gromo care afirmă că *guvernatorul întregii provincii [...] are sub comanda lui peste 500 de călăreți, care toți sunt echipați pentru paza acestei*

²⁸ Pentru mai multe detalii pe acest subiect vezi: Dragoș-Lucian Țigău, „Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora (I)”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XVI, Editura Academiei Române, București, 1998, pp. 225–243; Idem, „Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora (II)”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XVII, Editura Academiei Române, București, 1999, pp. 237–253; Sorin Bulboacă, „The Institution of Banat in the Banat of Lugoj and Caransebeș in the XVIth–XVIIth centuries”, în *Societate și Politică*, V, 9, Editura Universității de Vest „Vasile Goldiș”, Arad, aprilie 2011, pp. 88–97.

²⁹ Costin Feneșan, *op. cit.*, pp. 61, 77.

³⁰ Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, p. 115.

³¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. II, partea 4, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, București, 1894, p. 554.

³² Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. II, partea 1, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, București, 1891, p. 333.

³³ Adrian Magina, *Aspecte militare din istoria comitatului Severin în secolele XVI–XVII*, p. 43.

³⁴ *Călători străini despre Țările Române*, II, p. 557.

provincii³⁵. În sfârșit, pentru 1595, Sigismund Báthory dă cifra de 4000 de soldați în amintita scrisoare cu instrucțiuni pentru căpitanul Kornis. Este adevărat că în acest ultim caz era o situație specială dată de faptul că era război. În plus, nu putem avea certitudinea că între cei 4000 nu se aflau și trupe trimise în ajutor din Transilvania. De altfel, în cazuri de urgență orașele din Transilvania trimiteau întăriri pe care le plăteau și le aprovizionau tot ele. Este documentată prezența unor trupe de infanterie din Sighișoara la Caransebeș în iulie 1595, precum și ordinul adresat orașului Bistrița de către Sigismund în august același an în vederea trimiterii de trupe către Lugoj³⁶. În general însă, efectivele militare ale Banatului de Caransebeș-Lugoj par să fi fost apreciabile, cel puțin pentru secolul al XVI-lea.

Informațiile sunt mai detaliate pentru secolul al XVII-lea. La 1626, efectivele banului Paul Nagy la Caransebeș și Lugoj sunt atestate ca fiind de 700 de infanteriști și 700 de cavaleri. Dintre aceștia, câte 500 erau repartizați la Lugoj, mult mai expus atacurilor otomane. La acestea se mai adăugau trupele trimise de Gabriel Bethlen: 1000 de infanteriști și 1100 de cavaleri. Din aceste efective, 600 de infanteriști și 700 de cavaleri erau cantonați la Lugoj, Caransebeșul și Mehadia având câte 200 din fiecare categorie. Credibilitatea documentului este pusă la îndoială, așa cum spune și Adrian Magina, de faptul că sunt listate efectivele din localități despre care la acel moment se știe sigur că se aflau în teritoriu otoman ca Bocșa, Orșova, Severin, Moldova, Becicherec sau Timișoara³⁷. La acestea mai putem adăuga Almăjul și Mehadia (despre care știm că la 1632 era sub control otoman). Documentul este însă relevant în ceea ce privește necesitățile strategice ale fortificațiilor din Banatul montan, în special în ceea ce privește Lugojul. Mult mai credibilă este consemnarea din 1636, când Gheorghe Rákóczy I trimite 600 de soldați la Caransebeș și Lugoj³⁸.

Sursele sunt aproape unanime și în ceea ce privește instruirea acestor soldați. Pe lângă Martinuzzi și Possevino, o altă mărturie, e drept dintr-o epocă timpurie (1536), este cea a lui Nicolaus Olahus care spune despre locuitorii orașelului Lugoj că *sunt aproape toți oșteni călare dedicați slujbei ostășești*³⁹.

Pe parcursul secolelor XVI–XVII, soldații Banatului de Caransebeș-Lugoj au participat la majoritatea conflictelor militare din regiune. Un prim exemplu notabil este prezența lor în campania din Ungaria a lui Soliman Magnificul

³⁵ *Ibidem*, p. 329.

³⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XII, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, București, 1903, pp. 27, 97.

³⁷ Adrian Magina, *Aspecte militare din istoria comitatului Severin în secolele XVI–XVII*, pp. 45–46.

³⁸ Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, p. 112.

³⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, volum întocmit de Maria Holban, București, Editura Științifică, 1968, p. 496.

(1566) cu un contingent de 3000 de soldați. În 1575 s-au implicat în războiul civil dintre Ștefan Báthory și Gaspar Békés pentru tronul Transilvaniei, unde au participat cu 300 de cavaleri și 200 de infanteriști de partea primului⁴⁰. Opțiunea pentru Báthory era una firească în condițiile în care contracandidatul acestuia se angajase să cedeze Porții Caransebeșul și Lugojul în schimbul sprijinului. Au fost, de asemenea, implicați în luptele pentru controlul Transilvaniei de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, inițial de partea lui Andrei Báthory, apoi a lui Mihai Viteazul. După toate mărturiile, absența lor pare să fi cântărit greu în deznodământul bătăliilor de la Șelimbăr și Mirăslău.

În multe situații locuitorii Banatului montan au acționat ca mercenari. Un exemplu este momentul noiembrie 1552 când au participat la detronarea lui Mircea Ciobanul în favoarea lui Radu Ilie Haidăul. Un episod similar s-a înregistrat în 1632 când trupele din Caransebeș conduse de Bona Vaida îl ajută pe Matei Basarab să ocupe tronul Țării Românești. O parte dintre ei, în număr de 500, au rămas ca mercenari în serviciul lui Matei Basarab, fiind consemnați la 1637 printre cei mai loiali dintre soldații acestuia⁴¹. Au existat și refuzuri, ca în 1604, când solicitarea pretendentului Ștefan Cercel (fiul fostului domn Petru Cercel) către lugojeanul Ioan Pribek a fost declinată. Oferta lui Cercel a fost generoasă, pretendentul promițând și o sumă consistentă pe lângă acordarea de proprietăți și privilegii⁴². Cu toate acestea, bănățenii au evitat să se angajeze împotriva lui Radu Șerban, cel care îi ajutase să scape de Simon Lodi.

Bineînțeles, o problemă majoră o reprezenta de multe ori plata mercenarilor. Se cunoaște cazul mercenarilor lugojeni din armata habsburgică care au refuzat să se deplaseze în Transilvania până nu erau plătiți (1599)⁴³. Mihai Viteazul și Sigismund Báthory au avut la rândul lor dificultăți, așa cum o dovedește actul prin care Sigismund zălogea castelul și târgul Lugoj banului Andrei Barcsay și soției sale în schimbul unei datorii de 25000 de florini, cheltuiți de ban pentru plata soldelor (23 mai 1601)⁴⁴.

În ceea ce privește veniturile necesare întreținerii cetăților și garnizoanelor, principala sursă o reprezentau domeniile acestor cetăți. Obligațiile locuitorilor satelor de pe domeniu erau cele clasice în bani, produse și muncă. Documentul prin care Sigismund îi zălogea lui Barcsay castelul și târgul Lugoj listează satele de pe domeniul aparținător cetății. Este consemnată și în cazul Jdioarei

⁴⁰ Patriciu Dragalina, *op. cit.*, pp. 35, 38.

⁴¹ Adrian Magina, *Aspecte militare din istoria comitatului Severin în secolele XVI–XVII*, p. 45.

⁴² Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. IV, partea 1, Stabilimentul în artele grafice Socecu & Teclu, București, 1882, p. 375.

⁴³ Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, p. 113.

⁴⁴ Feneșan Costin, *op. cit.*, p. 122.

existența acestor sate (1596)⁴⁵. Am menționat anterior obligațiile în muncă și în bani fixate locuitorilor din Caransebeș cu ocazia renovărilor din anii 1637–1654, dar valabile și pentru cele din 1552. Chiar și în aceste condiții, situația financiară a cetăților nu era una foarte bună. O listă din 1586 a veniturilor principatului Transilvaniei arăta nu numai că veniturile cetăților Caransebeș și Lugoj mergeau înapoi în întreținerea cetăților, dar cheltuielile erau atât de mari încât necesitau direcționarea unei părți din venitul cuvenit fiscului princiar de pe domeniile celor două cetăți tot spre întreținerea acestora⁴⁶. Practica redirectionării unei părți din cuantumul sumelor cuvenite fiscului princiar era una frecvent utilizată, așa cum o atestă și chitanța eliberată lui Petru Măciș, prin care i se rețineau din impozit 500 de florini pentru plata trupelor din Lugoj și Caransebeș (3 septembrie 1597)⁴⁷. În cazuri de necesitate majoră, cetățile din Banat beneficiau de contribuții externe venite de pe teritoriul Transilvaniei și încadrate obligațiilor publice de întreținerea a armatei. O astfel de situație s-a petrecut în 1552, când Caransebeșul a primit din partea domeniului Ciceu 260 găleți de făină și 531 găleți de ovăz⁴⁸. La acestea se mai adăugau contribuțiile din proprie inițiativă, cum era cea a banului Andrei Barcsay.

Nu trebuie omisă nici finanțarea venită de la nivel central prin deciziile Dietei. Perioada de stabilitate prin care a trecut principatul în timpul domniilor lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczy I a permis strângerea de fonduri în scopul întreținerii sistemului defensiv bănățean. Dieta de la Alba Iulia din 1624 a aprobat o contribuție specială de 1 florin pe poartă, destinată finanțării reparațiilor cetății de la Lugoj. Ea a fost urmată în 1627 de o alta în valoare de 10 florini, destinată de asemenea renovărilor de la Lugoj⁴⁹. Ulterior, s-a mers și mai departe, apelându-se la varianta delegării responsabilității în seama localnicilor. Astfel, Dieta de la Alba Iulia din mai 1632 a votat scutirea populației din comitatul Severin de a servi în armata principatului, cu condiția să reconstruiască cetatea interioară, respectiv să întrețină și să aprovizioneze cu cai și armament fortificațiile⁵⁰. În esență, locuitorii Banatului de Caransebeș-Lugoj erau responsabili cu apărarea propriului teritoriu de atacurile otomane. Dispensa este reconfirmată în 1643, când principele îi scutește pe nobilii și demnitarii comitatului, inclusiv bunurile lor de orice fel, de a mai servi în armata transilvăneană cu aceeași condiție, de a-și asigura apărarea pe cont propriu⁵¹.

⁴⁵ Pesty Frigyes, *op. cit.*, p. 184.

⁴⁶ Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, p. 114.

⁴⁷ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Colecția personală Mike Sándor, Seria 1 – ANR, nr. 99.

⁴⁸ Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*.

⁴⁹ Adrian Magina, *Aspecte militare din istoria comitatului Severin în secolele XVI–XVII*, p. 46.

⁵⁰ Dragoș-Lucian Țigău, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*.

⁵¹ Adrian Magina, *Aspecte militare din istoria comitatului Severin în secolele XVI–XVII*.

Practic, se reconfirma încă o dată statutul special, autonom, de care se bucura Banatul de Caransebeș-Lugoj în cadrul principatului.

Analiza organizării militare subliniază în mod incontestabil caracterul prioritar al sistemului defensiv al Banatului montan în preocupările conducătorilor regiunii. Configurația acestuia, coroborată cu avantajul strategic oferit de terenul care favoriza defensiva, a făcut din sistemul de fortificații al Banatului de Caransebeș-Lugoj unul dintre cele mai redutabile din regiune. În ceea ce privește factorul uman, dovezile arată unanim capacitățile militare remarcabile ale Banatului de Caransebeș-Lugoj, atât din punct de vedere cantitativ, cât și calitativ. Bineînțeles, așa cum am văzut, toate acestea necesitau cheltuieli masive, acoperite din surse de proveniență diversă, locale și centrale (inclusiv prin redirectionarea unei părți din quantumul sumelor cuvenite fiscului princiar). Se cuvine subliniată, de asemenea, reflectarea caracterului autonom al regiunii și în politica de delegare a responsabilității apărării ei către localnici adoptată la nivel central în secolul al XVII-lea.

Bibliografie

Surse inedite

Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale
Colecția personală Mike Sándor

Surse editate. Lucrări generale și speciale

Bulboacă, Sorin, „The Institution of Banat in the Banat of Lugoj and Caransebeș in the XVIth-XVIIth centuries”, în *Societate și Politică*, Editura Universității de Vest „Vasile Goldiș”, anul V, Arad, 2011.

Călători străini despre Țările Române, vol. I, volum întocmit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1968.

Călători străini despre Țările Române, vol. II, volum întocmit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1970.

Călători străini despre Țările Române, vol. III, volum întocmit de Maria Holban, Editura Științifică, București, 1971.

Călători străini despre Țările Române, vol. VI, volum întocmit de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

Cronici turcești privind Țările Române, vol. III, volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980.

Dragalina, Patriciu, *Din istoria Banatului Severin*, vol. II, Tipografia Diecezană, Caransebeș, 1900.

- Feneșan, Costin, *Documente medievale bănățene (1440–1653)*, Editura Facla, Timișoara, 1981.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. II, partea 1, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, București, 1891.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. II, partea 4, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, București, 1894.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. IV, partea 1, Stabilimentul în artele grafice Socecu & Teclu, București, 1882.
- Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XII, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, București, 1903.
- Magina, Adrian, „Aspecte militare din istoria comitatului Severin în secolele XVI XVII”, în *Tibiscum*, Serie Nouă, Istorie – Etnografie, 4, 2014.
- Magina, Adrian, Magina, Livia, „Banatul medieval (1000–1715)”, în Ioan Bolovan, Rudolf Gräf (eds.), *O istorie a Banatului. Compendiu*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Editura Academiei Române, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2023.
- Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája, Budapest, 1883.
- Țigău, Dragoș-Lucian, *Banatul și sangeacul de Lugoj și Caransebeș (1552–1688)*, manuscris, București, 1995.
- Țigău, Dragoș-Lucian, „Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora (I)”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XVI, Editura Academiei Române, București, 1998.
- Țigău, Dragoș-Lucian, „Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora (II)”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XVII, Editura Academiei Române, București, 1999.
- Veress, Andrei, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, Editura Cartea Românească, București, 1932.